

Pregledni znanstveni članek/Article (1.02)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 80 (2020) 4, 851—861

Besedilo prejeto/Received:10/2020; sprejeto/Accepted:11/2020

UDK/UDC: 2-536.5(091)“17“

DOI: 10.34291/BV2020/04/Drnovsek

© 2020 Drnovšek, CC BY 4.0

Jaša Drnovšek

Verski sprevodi pod bičem razsvetljenske satire

Religious Processions under the Whip of Enlightenment Satire

Povzetek: Avtor se sprašuje, kako je na konec verskih procesij v Srednji Evropi ob izteku 18. stoletja gledala tedanja satira. V prvem delu prispevka predstavi ključne odloke, s katerimi sta Marija Terezija in Jožef II. odpravljala sprevode. Ob tem poudari, da je pod vplivom razsvetljenskih teženj podobne ukrepe sprejemala tudi Cerkev. V drugem in tretjem delu prispevka analizira literarni besedilo, ki ju je humanistika kljub prominentnosti njunih avtorjev skoraj spregledala in ki komentirata različne procesije: *Galerijo katoliških zlorab* Josepha Richterja (1749–1813) iz leta 1784 in *Načrt podeželske procesije velikega petka* Antona von Bucherja (1746–1817) iz leta 1782. Avtor ugotavlja, da je imela razsvetljenska satira do sprevodov podobno odklonilen odnos kakor tedanje svetne in cerkvene oblasti. S kritično in celo parodično obravnavo procesij je njihove prepovedi legitimirala.

Ključne besede: verske procesije, Srednja Evropa, 18. Stoletje, prepoved, satira, Joseph Richter, Anton von Bucher

Abstract: The author examines how the decline of religious processions in the late 18th century Central Europe was seen by contemporary satire. In the first part, he presents essential edicts used by Maria Theresa and Joseph II to ban processions. He also notes that the Church, under the influence of Enlightenment tendencies, introduced similar measures. The second and third parts focus on the 1784 *The Picture Gallery of Catholic Abuses* by Joseph Richter (1749–1813) and the 1782 *Sketch for a Rural Good Friday Procession* by Anton von Bucher (1746–1817), literary works which so far, despite the prominence of their authors, remained nearly ignored by the humanities; both of them comment on various processions. The author concludes that the satire of the Enlightenment viewed processions just as negatively as the secular and ecclesiastical authorities of that time. By criticising them or treating them even parodically, it legitimized the bans on processions.

Keywords: religious processions, Central Europe, 18th century, prohibition, satire, Joseph Richter, Anton von Bucher

1. Uvod

»Ker so vse procesije zunaj dednih dežel tako in tako prepovedane, bodo odslej, tudi znotraj dednih dežel, odpravljene tiste, pri katerih ljudje ponoči ostajajo zunaj.« (SkkG, 6:461)¹

Gornji citat je vzet iz odloka, s katerim je cesarica Marija Terezija (1717–1780) v okviru reform, s katerimi naj bi omejila avtonomijo katoliške Cerkve in zmanjšala njen politični vpliv,² dne 11. aprila 1772 odpravila tako rekoč vse verske procesije,³ ki so potekale ponoči ali pa bi se lahko zavlekle v noč.⁴ Medtem ko so nižje, deželne oblasti tovrstne ukrepe sprejemale že od petdesetih let dalje (Sikora 1906, 187; Dörrer 1941, 277–278), je navedeni odlok prvi, ki je veljal za vse habsburške dedne dežele, torej tudi za slovenski prostor. Od začetka osemdesetih let dalje, z nastopom Jožefa II., so prepovedi procesij postajale pogostejše in vse natančnejše: cesarski odlok z dne 7. oktobra 1782 je na primer odpravil vse procesije, razen teoforičnih in tistih, ki so v prošnjem tednu potekale za blagoslov polj (HkkG, 2:408), odlok, ki je bil izdan dne 6. julija 1785, pa je ob omenjenih dopuščal le še telovske procesije (HkkG, 8:698).

Vendar prepovedi procesij od srede 18. stoletja dalje niso izdajale le posvetne oblasti, temveč – pod vplivom močnih razsvetljenskih teženj – tudi Cerkev. *Škofjeloški pasijon*, danes najbolj znano procesijo velikega petka v Sloveniji, je na primer že leta 1768 odpravil goriški nadškof Karl Michael von Attems (1711–1774) (Benedik 2008, 76). Medtem ko so terezijansko-jožefinske prepovedi izhajale zlasti iz varčevalnih ekonomskih računov in iz želje po višji delovni morali in učinkovitosti ljudi, je bila pri cerkvenih ukrepih v prvi vrsti pomembna racionalizacija pastoralne ponudbe, v kateri so procesije zavzemale pomembno mesto.⁵

V literarnozgodovinski perspektivi se zastavlja vprašanje, kako je – kot morda najbolj politična od vseh literarnih zvrsti (Hodgart 1969, 33) – na konec sprevodov v srednjeevropskem prostoru ob izteku 18. stoletja⁶ gledala tedanja, načeloma

¹ Prevodi iz besedil, ob katerih v referencah na koncu članka ni naveden prevajalec, so avtorjevo delo.

² Obsežne reforme, s katerimi je nadaljeval rimsko-nemški cesar Jožef II. (1741–1790), so med drugim zajemale uvedbo splošne davčne obveznosti tudi za duhovščino, razpustitev cerkvenih redov, ki se niso zdeli družbeno koristni, ali vsaj zmanjšanje števila njihovih samostanov in odpravo cerkvenih bratovščin. Glej dvorni odlok z dne 12. januarja 1782, ki je med drugim razpustil kartuzijane, kamaldolijance in karmeličanke (HkkG, 2:264–266). Za seznam ukinjenih samostanov preostalih redov glej HkkG, 2:269–272; 6:535–536. Za odloke o odpravi bratovščin glej HkkG, 1:247–264; 406–407; 2:82–83.

³ Za teološke in religiološke definicije procesije velja, da so si precej podobne. V delu *Lexikon für Theologie und Kirche* je ‚procesija‘ opredeljena kot »obredno, urejeno in k cilju usmerjeno linearno gibanje skupine vernikov v zmernem tempu« (Kasper 1999, 678). V delu *Encyclopedia of religion*, ki ga je uredil Mircea Eliade, pa beremo: »PROCESIJA je linearno, slovesno gibanje skupine po začrtanem prostoru proti znanemu cilju z namenom izražanja vere, nošnje čiščenega predmeta, izvajanja obreda, izpolnjevanja zaobljube, pridobivanja zaslug ali obiska svetišča« (Eliade 1995, 1).

⁴ Izjema je bilo le romanje v Mariazell, še danes najpomembnejše avstrijsko romarsko središče. Iz vsake župnijske cerkve je romanje lahko potekalo enkrat na leto (SkkG, 6:461–462).

⁵ Za ukrepe cerkvenih oblasti v slovenskem prostoru glej Ušeničnik 1923, 41–44; Dolinar 1976, 463; 467; 471.

⁶ Pri koncu procesij je govor praviloma o postopnem, včasih tudi več let ali desetletij trajajočem procesu.

vselej do oblasti kritična satira. V ta namen si bomo poglobljevali deli, ki, osupljivo, kljub prominentnosti njunih avtorjev, Goethejevih sodobnikov, doslej v humanistiki skorajda nista bili deležni pozornosti in ki bodisi v posameznih delih ali pa kot celota komentirata različne verske procesije: *Galerijo katoliških zlorab* (*Bildergalerie katholischer Misbräuche*) Josepha Richterja (1749–1813) iz leta 1784 in *Načrt podeželske procesije velikega petka* (*Entwurf einer ländlichen Charfreytagssprocession*) Antona von Bucherja (1746–1817) iz leta 1782.⁷ Obe sta nastali v času največjih prepovedi.⁸

2. Joseph Richter: *Galerija katoliških zlorab* (1784)

Richterjeva⁹ *Galerija katoliških zlorab* sodi v trilogijo njegovih satiričnih del s podobnimi naslovi, ki jo sestavljata še *Galerija samostanskih zlorab*¹⁰ (*Bildergalerie klösterlicher Misbräuche*), prav tako iz leta 1784, in *Galerija posvetnih zlorab* (*Bildergalerie weltlicher Misbräuche*) iz leta 1785.¹¹ Medtem ko se Richter pod zadnjo podpisuje kot »pater Hilarion, nekdanji kapucin«, je prvi *Galeriji* objavil pod psevdonimom Obermayr. Razlogi, da se v *Galeriji katoliških zlorab* sploh posveča procesijam, spominjajo na tiste, s katerimi so oblasti upravičevale njihove prepovedi. Kakor pravi sam: »Če pa se /.../ procesije izvaja brez pomembnih nagibov in se jih kopiči brez vzroka; če ob tem delovnega kmeta in meščana ovirajo pri njegovih poslih, odpirajo pot v razvrat ter se nazadnje sprevržejo v burke in maškarade, si zaslužijo, kot ostale zlorabe, bič satire.« (Obermayr 1913, 99) Tudi Richter torej – ob moralnih pomislekih, ki jih ima do procesij – v njih vidi oviro do višje delovne učinkovitosti ljudi.

Z 'bičem satire' ošvrkne Richter procesije zlasti v treh od skupaj dvajsetih poglavij *Galerije*: v poglavju „O Kalvariji v Hernalsu“¹² – križenoscih in drugih postnih

Škofjeloški pasijon na primer je po že zgoraj omenjeni prepovedi cerkvenih oblasti vsaj občasno potekal do leta 1777, če ne celo do leta 1804 (Štukl 1999, 111–112).

⁷ Skoraj povsem spregledala ju je celo germanistika (Haefs 2001, 48). Za obravnavo *Galerije katoliških zlorab* glej Bodi 1977, 140–141; Wittmann 1980, 15–18; Kauffmann 1994, 199–203; Mikulec 2009; Filzmoser 2011.

⁸ Na Bavarskem, kjer je deloval Bucher, je prepovedi procesij uvedel volilni knez Karl Theodor (1724–1799) (Klueg 1993, 22).

⁹ Joseph Richter velja za najvplivnejšega dunajskega publicista svojega časa. Po končani jezuitski gimnaziji je nekaj časa delal kot uradnik, nato pa se v celoti posvetil novinarskemu in pisateljskemu poklicu (Wurzbach 1874, 57). Zaradi uspešnega širjenja nazorov, skladnih s politiko Jožefa II., ga je dvor občasno finančno nagrajeval, v zadnjih letih njegovega življenja mu je namenjal mesečno rento (58). Ko govorimo o Richterjevem delu, ne moremo mimo omembe vloge, ki jo ima za razvoj slovenske dramatike njegova veseloigra *Podeželski mlin* iz leta 1777: po njej je Anton Tomaž Linhart (1765–1795) leta 1789 ustvaril *Županovo Micko*, prvo slovensko komedijo.

¹⁰ *Galerija samostanskih zlorab* vsebuje satirične opise vsakdanjega življenja posameznih cerkvenih redov.

¹¹ Glede na satirične brošure, časopise, revije in letake vseh vrst, ki so z razširitvijo svobode tiska leta 1781 preplavili dunajski trg, označi Kai Kauffmann vsa tri Richterjeva dela skupaj za »zbirko brošur« (165–168; 199–200).

¹² Kalvarija v Hernalsu je bila v 18. stoletju umeten grič s stopniščem, z romarskimi postajami in s cerkvijo v kraju severozahodno od Dunaja. Danes je Hernals eno od mestnih dunajskih okrožij.

procesijah“, v katerem obravnava spokorne procesije; in v poglavjih „O telovskih sprevodih“ in „O romanjih“ (26–30; 99–102; 47–52). Ob spokornih procesijah, ki jih ima za »verske spektakle in maškarade« po koncu karnevala, še več, za »sleparije, ki vzbujajo jezo ter škodijo veri in državi« (26), graja zlasti bičarje¹³ in križenosce.¹⁴ Njihovo vključevanje v sprevode naj bi izhajalo iz napačnega ali vsaj zelo ozkega razumevanja hoje za Kristusom: namesto da bi dušni pastirji vernikom v svojih pridigah razlagali Kristusov nauk, naj bi se – iz nevednosti ali pa preprosto iz lenobe – osredotočali zgolj na njegovo trpljenje (26–27). Temu primerno naj bi ravnali tudi pri spokornih procesijah: »Igralcem so dali oblačila, poskrbeli za dekoracije in druge gledališke potrebe, imeli so veličastno garderobo spokorniških kut, kapuc, bičev, vrvi in križev vsakršne velikosti, z močnimi misijonskimi pridigami so skušali akterje ohraniti v ognju, pokazali so jim nekaj trikov in prijemov, nazadnje pa s svojo dobro uigrano skupino odšli skozi mesto proti Kalvariji.« (27)

Medtem ko naj bi bili prizori v sprevodih tako neprimerni, da je »uganka, kako jih je razumna policija lahko trpela« (27), Richter opozarja tudi na spornost dogajanja po koncu procesij: »Če zaradi teh zlorab /... / ne bi trpeli vera in z njo morala, bi lahko rekli, da je bilo nadvse zabavno gledati, kako so tu Kristusovega posnemovalca njegovi vajenci pijanega odpeljali domov, tam pa se je brat križenosec mlatil z bratom bičarjem; za drugo mizo je učitelj kot Kristus z Judi pil bratovščino.« (27)

Richter res priznava, da so prepovedi sprevodov, ki jih je uvedla Marija Terezija, v glavnem dosegle svoj namen: »Bičarji, za katere je prelivanje krvi postalo skoraj nujnost, so šli pod ventuze ali pa so si dali puščati kri; Magdalene so se vrnile v svoje pivnice ali pa so v kakšnem lutkovnem gledališču prevzele vlogo Kolombine, križenosci pa so se zadovoljili – s svojimi prepirljivimi ženami.« (28)¹⁵ Kljub vsemu pa – kot »pravi jožefinist« (Bernard 1971, 138) – stavi tudi na cesarjeve ukrepe: »Naj pravi katolik v srcu še tako blagoslavlja izjemno *Terezijo*, ki je odpravila /... / zlorabe, si vendarle še vedno želi, da bi *Jožef* dokončal to delo.« (Obermayer 1913, 28)

Kar zadeva telovske procesije, je Richter do njih precej manj kritičen. Kot takšne jih ima celo za »hvalevreden obred« (102) in jim v marsičem priznava vzgojno, poučno funkcijo (101). Kar ga pri dunajskih telovskih sprevodih moti, je navzočnost cehov, ki niso sodili v njihov glavni del. Zastave, s katerimi so hodili, naj bi bile prevelike in predrage; po Richterjevem mnenju bi bilo bolje, ko bi pet do šest tisoč guldnov, kolikor so večkrat stale, namenili obubožanim cehovskim mojstrom, sirotam, ki so ostale brez očetov, ali bolnim tovarišem (100). Poleg tega naj bi bile zastave, od katerih je vsaka tehtala več sto kilogramov in jo je moralo nositi deset

¹³ Bičarji, imenovani tudi flagelanti ali disciplinanti, pomenijo versko prakso, katere začetki segajo v 11. stoletje, splošno razširjena pa je postala v poznem srednjem veku (Potočnik 1941, 233–236). Bičanje samega sebe, ki je evociralo Jezusovo trpljenje med bičanjem ob stebru, je bilo spokorno dejanje, hkrati pa naj bi spokorniku odpiralo pot do srečanja z Bogom (Schulze 2003, 211–212).

¹⁴ Za križenosce v procesijah se zdi, da so v svojem ravnanju sledili Jezusovemu pozivu njegovim učencem, naj vzamejo svoj križ in hodijo za njim (Mr 8,34; Mt 16,24; Lk 9,23; Hacker 1913, 406). Tako so zadoščevali za svoje in za tuje grehe (Ogrin).

¹⁵ V zadnjem stavku vpelje Richter neprevedljivo besedno igro: za prepirljive žene križenoscev uporabi izraz »Hauskreuz«, dobesedno »domači križ«.

do dvanajst ljudi (100), potencialno smrtno nevarne: »Že najmanjši sunek vetra bi jih lahko prevrnil. Zato bi trpela *point d'honneur* celotne obrti. Pri takšnem padcu bi najbrž lahko umrlo tudi nekaj gledalcev.« (100)

Po drugi strani Richter graja zunanji videz cehov v telovskih procesijah. Tu naj bi izstopali zlasti mesarji: »Oblečeni so bili v fino, s srebrom pošito rdeče sukno, nosili so rdeče svilene nogavice, predpasničke iz najbolj finega koprivnega sukna, pošitega s čipkami – zelene čepice, ozaljšane s peresi, v predpasnikih so imeli zataknjene srebrne nože – po vratu so jim tekli veliki okrogli kodri, kot jih niti mlad abbé skorajda ne nosi – skratka, njihova maska bi bila nadvse ljubka, ko bi šlo za *reduto* – – toda pri *telovski procesiji*??« (101)

Nazadnje se Richter ustavi ob glasbi, ki je spremljala nastope nekaterih cehov. Naravnost nepojmljivo se mu zdi, da so jo izvajali goslači, ki so v sprevodih igrali koračnice (101). To po njegovem ni pripomoglo k urejenosti procesij: »[Č]e [cehi] / .../ med koračanjem niso držali tempa, ni bilo nič čudnega, kajti držali ga niso niti sami goslači.« (101)

Kakor rečeno, se Richterju telovske procesije načeloma ne zdijo sporne. Bolj kakor zaradi vsebine jih zavrača zaradi njihove številčnosti med oktavo praznika, to pa vzbuja pri njem že znane moralne in ekonomske pomisleke: »Da so / .../ procesijo samo v mestu ponavljali 8 dni, da so ljudem, ki so morali zaradi pomembnih poslov hoditi in se voziti po ulicah, pot položili z deskami, po nepotrebnem trošili vosek in travo, pri procesiji prečastitih patrov frančiškanov šolarje spreminjali v angele in sólo Najčastitljivejše profanirali z 8-dnevnim nošenjem naokrog, to vsekakor sodi v našo zbirko slik.« (101–102)

Medtem ko Richter kot zgled spokornih procesij navaja sprevode v Hernalsu, kot zgled telovskih procesij pa dunajske sprevode, svojo kritiko verskih romanj izrazi ob procesijah v že zgoraj omenjeni Mariazell. Kakor ugotavlja, so ljudje tja hodili iz enega od štirih ne ravno poduhovljenih razlogov: »Nekateri so šli v Mariazell, da bi si odpočili od prenapornih uradniških poslov in se malo razgibali –, mnogi zato, da bi se izognili večnim polemičnim pridigam svojih junon in ksantip ali vsiljivosti upnikov –, nekateri zato, da bi se spet enkrat resnično najedli dobrih postrvi –, večina pa je šla *par compagnie*.« (49)

Sama romanja se zdijo Richterju sporna v več – znova: moralnih in ekonomskih – pogledih. Moti ga, da v zadnjih letih pred prepovedjo procesije številni v Mariazell niso več romali kakor navadno, torej peš. Medtem ko so to po njegovem delali le še reveži, naj bi se kler in premožnejši romarji tja vozili s kočijami in s številnimi drugimi prevoznimi sredstvi, vključno z lojtrnikom (50–51):

»Ko bi naši zanamci pred katero koli duhovno stavbo uzrli kočijo, vpreženo s štirimi urnimi konji, in videli, kako tu en sluga zadaj privezuje za dobre tri kleti steklenic, tam pa drugi polni predal klopi z gnjatjo, kopuni in raznimi pečenimi jedmi, niti v sanjah ne bi pomislili, da bo šla pot v Mariazell, in da so ljudje, ki se bodo odpeljali tja, grešniki, ki delajo pokoro in molijo, najbrž celo spokorniški pridigarji, ki bi morali romarje s svojim zgledom spodbujati k zbranosti, pobožnosti in *trpinčenju mesa*.« (49)

Poleg tega Richter graja nespodobnosti, ki naj bi se dogajale na poti: prenajanje (48–49), tatvine v gostilnah (49–50) in v sobah, v katerih so romarji prenočevali v velikih skupinah (50), ne nazadnje pretepi, ki naj bi izbruhnili ob tem (50). Čeprav so romarji, tako Richter, na cilju v mariazelski baziliki kazali takšno vnemo, da so se prerivali k spovedi, bili navzoči pri pridigah in množično darovali za maše, naj bi na koncu domov prinesli zgolj dvoje: »plavo oko in prazno denarnico.« (51)

Iz zgoraj povzetih poglavij *Galerije katoliških zlorab* je dobro razviden ton Richterjeve obravnave verskih procesij. Načeloma stvaren in novinarsko razlagalen, sčasoma vedno znova postane vzvišeno posmehljiv (na primer ob opisu dogajanja po koncu spokornih sprevodov v Hernalsu ali ob naštevanju vzrokov za romanja v Mariazell) ali pa, to je bolj redko, prizadet in razburjen (na primer ob opisu razkošnih oblek mesarskih cehov v dunajskih telovskih procesijah, ki se sklene s tremi vprašaji). Povsem drugače satiričen je *Načrt podeželske procesije velikega petka*, ki ga je Anton von Bucher – kot avtor, ki je v osemdesetih letih 18. stoletja »razsvetljsko satiro na Bavarskem [razvil] do vrhunca« (Pörnbacher 1988, 1017)¹⁶ – izdal pod psevdonimom Redovnik. Tu nimamo, kakor pri Richterju, opravka s kritiko, ki bi bila očitno posmehljiva ali razburjena, temveč se kaže na višji ravni, kot parodija žanra procesijskega reda.

3. Anton von Bucher: *Načrt podeželske procesije velikega petka* (1782)

Načrt podeželske procesije velikega petka sestavljata dva dela: tako imenovano *Predhodno poročilo* in sam načrt, torej red za procesijo velikega petka. Prvi del, ki je napisan pretežno v dramski obliki, podpisuje skrivnostni »tvoj najpokorneje najbolj vdani Jaz« (Bucher 1782, [14]), njegov neposredni naslovnik pa je »dragi bralec« ([12]), oziroma natančneje: »od vseh spoštovano mestno in podeželsko občinstvo« ([14]). Osrednji lik *Poročila* je oče Sprevod, preprost redovnik, čigar ime, kakor izvemo iz Jazove opombe, na podeželju označuje patra, »ki procesijo iznajde ali vsaj vodi« ([3]). Že na samem začetku, v pogovoru s somišljenikom Vrlim gospodom, je ves iz sebe:

»OČE SPREVOD Za vseh svetih pet ran, mar to prekleto omejevanje nima več konca in celotnemu svetu vlada peklenski – šment – s svojimi frajgajsti?

¹⁶ Anton von Bucher velja za najživahnejšega starobavarskega satirika 18. stoletja (Kohlschmidt in Mohr 2001, 475). Po končani jezuitski gimnaziji v Münchnu in po študiju teologije je leta 1768 postal duhovnik (Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1955, 700). Potem ko kot šolski reformator v bavarski prestolnici ni bil več uspešen, se je od leta 1778 dalje, ko je na podeželju prevzel župnijo Engelbrechtsmünster, posvečal pisanju leposlovja (700; Haefs 2011). Svoja najboljša satirična dela je objavil med letoma 1782 in 1784 (Kühlmann 2008, 257). Na eni strani jih zaznamuje nazoren, občasno robot jezik, ki vključuje tako nižje (narečne in pogovorne) kakor višje (izobraženske in znanstvene) registre, na drugi pa izrazit smisel za situacijsko komiko in realistično prikazovanje likov (257). Tarča Bucherjeve kritike so zlasti jezuiti, menihi ter neizobraženi učitelji in duhovniki (Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1955, 700).

VRLI GOSPOD Za prave katolike je to grozljivo. Vera gori. / .../ Samo še omejevanje! Samo še omejevanje!« ([3]–[4])

Malo pozneje, ko se sogovornikoma pridruži Vrla gospa, žena Vrlega gospoda, postane jasno, kakšno omejevanje imata v mislih, ko govorimo o procesiji velikega petka:

»VRLI GOSPOD Vse bogove in bičarje in križenosce v procesiji velikega petka so odpravili. Naokrog lahko nosimo le še lesenega žalostnega boga pri počitku; žive so vse – *summa summarum* odpravili, v celoti odpravili.« ([5]–[6])

Medtem ko tudi oče Sprevod toži nad prepovedmi, izvemo nekoliko več o njegovem preteklem delu, a tudi o sedanjem položaju:

»OČE SPREVOD Žal mi je le velikega truda, ki sem ga zapravil. Če ne smemo ustvarjati ničesar več, bo moje fantaziranje povsem zaman, in resnično, letos bi bila procesija bolj veličastna kot kadar koli. Iznašel sem mnogo novih figur, izboljšal izreke, dodal boljše, zdaj pa nimam od tega niti za ščepec tobaka, kaj šele za en robec.« ([8]–[9])

Na tej točki se v pogovor vmeša Jaz, ki je dogajanje spremljal od daleč. Na vprašanje, ali je oče Sprevod kdaj tudi objavil kak procesijski red, mu ta oče odvrne, da zgolj takšne za telovske sprevode, ne pa še reda za procesijo velikega petka. Po mnenju Vrlega gospoda bi bilo to več kakor primerno, kajti:

»VRLI GOSPOD Ljudje bi videli, kaj lepega so izgubili. Stavim, da bi prišlo do upora, če ne bi znova vzpostavili procesije.« ([9]–[10])

V strahu, da ob prepovedih procesij nihče ne bo reševal božje časti in bi se Bog zato lahko maščeval, oče Sprevod nekoliko natančneje izrazi svojo željo:

»OČE SPREVOD Rad bi storil, kar je v moji moči. Rad bi storil tako, svoje in nekaj drugih znanih procesij bi združil, in če bi imel nekoga, ki bi to natisnil, bi zanj in njegovo prijateljstvo pri sv. maši do konca življenja /.../ molil *Memento*.« ([10])

Ker Jaz meni, da bi mu takšna pomoč prišla prav, očetu Sprevodu v zameno ponudi, da bo finančno podprl in izdal njegovo knjigo ([10]–[11]). Zadovoljni oče Sprevod nato oznani, da bo Jazu v treh dneh dostavil rokopis ([11]).

V skladu s pričakovanji predstavi drugi del Bucherjevega *Načrta podeželske procesije velikega petka* procesijski red, ki naj bi ga napisal oče Sprevod.¹⁷ Uvaja ga spretni dopis, v katerem oče Jazu znova pojasni svojo pisateljsko metodo:

¹⁷ Jaz v *Predhodnem poročilu* poudari, da v rokopis ni posegal: »Ničesar nisem odstranil in ničesar dodal.« (Bucher 1782, [13])

»Sledi torej obljubljeni procesija velikega petka, pri čemer se boste spomnili, kako sem pripomnil, da ne želim ustvariti procesije enega samega kraja, temveč bi jih rad mnogo združil v eno ter iz vsakega kraja izbral najboljše stvari in *rejectis absurdioribus*, ki so se v starih časih občasno seveda prikradle vmes, toda ohranil tisto, česar pri nekaterih krajih sploh ni mogoče odstraniti, zaradi česar na ustreznih mestih nisem pozabil dodati vzročnih opomb.« (16) (poudaril J. D.)

Kot motiv za svoje pisanje oče Sprevod tu ne navede le želje po reševanju božje časti, ki jo je omenil že v *Predhodnem poročilu* (17). Poleg tega se namreč na Jaza obrne s prošnjo, naj se z izdajo dela podviza, »da bo ukaz, s katerim so odpravili procesije, kar se da hitro spet preklican« (17). Toda tisto, kar sledi, nikakor ni v skladu s prejšnjimi izjavami očeta Sprevoda. Prav nasprotno: čeprav je procesijski red razčlenjen na več soodvisnih, tematsko zaokroženih delov in zato na prvi pogled deluje urejeno in premišljeno,¹⁸ se sprevod, ki naj bi bil idealnotipska procesija velikega petka, kmalu izkaže za gost, težko pregleden skup najrazličnejših prizorov, pri katerih sodeluje nešteto cehov in bratovščin. Skoraj vse, kar naj bi videl gledalec, deluje plehko in karikirano, o dostojanstvenosti ali spokorni naravi procesije ni ne duha ne sluha. Ob koncu procesijskega reda oče Sprevod res navrži, da »duhovna šala pogosto doseže več od resnobe« (99), toda kljub temu je očitno, da se za njegovo domnevno šaljivostjo skriva nekaj drugega, Bucherjeva satira namreč. Navedimo nekaj takšnih primerov. Na mestu, kjer ceha sodarjev in steklarjev predstavljata sveti zakrament krsta, je med drugim videti jezuitske misijonarje, ki jih je papež poslal v Indijo in ki dajo tamkajšnje nevernike, kakor poudari oče Sprevod, »polni krščanskega poguma« (25) – zadaviti. Prizor spremljata naslednja ironična verza:

»Odlični smo bili
v ugonabljanju poganov in njihovih stvari.« (25)

Pri predstavitvi svetega zakramenta evharistije, ki sta zanjo zadolžena ceha pivovarjev in žganjarjev, peljejo Judje, Malh, Stotnik in Juda s sabo ujetega tako imenovanega modrega boga (26).¹⁹ Po zasmehovanju tega boga nastopi prizor, ki ga določa do absurdnosti stopnjevana situacijska komika: »Judje vržejo boga čez lesen most v Konjederčev potok, in takoj ko leži v njem, ustreli g. tržni pisar, ki v globoki žalosti s plapolajočim cvetom na klobuku jezdi zraven, s pištolo, kar se ponavlja tako dolgo, dokler traja osrednje dogajanje.« (27) Na Stotnikovo prošnjo nato ribiči, ki so nič hudega sluteč stali na bregu potoka, boga izvlečejo iz vode (27).

¹⁸ Procesija ima strukturo, v kateri so prizori razporejeni v tako imenovano izvidnico spreveda in v eno od treh »skrivnostnih sedmic«: »katoliško«, »hudičevo« in »bolečo«. Medtem ko so prizori znotraj prve »sedmice« nadalje razvrščeni v kategorije sedmih svetih zakramentov (krst; birma; evharistija; pokora; bolniško maziljenje; mašniško posvečenje in zakon), so prizori znotraj »hudičeve sedmice« razdeljeni v kategorije sedmih smrtnih grehov (napuh; lakomnost; nečistost; požrešnost; zavist; jeza in lenoba). »Boleča sedmica« vsebuje prizore, ki jih je mogoče uvrstiti v eno od sedmih kategorij, posvečenih različnim orodjem Kristusovega trpljenja (trsa; naslov križa; škrlatni plašč; kladivo, klešče, sulica, žebliji; svetilka; kocke in krona).

¹⁹ Pri modrem bogu se domneva, da je to kip vklenjenega in v modro tuniko oblečenega Jezusa.

Ne nazadnje: pri predstavitvi svetega zakramenta pokore, to pa je v domeni ceha dimnikarjev, med drugim znova nastopi Juda, ki se – obupan zaradi svoje nedavne izdaje Jezusa – javno obesi ob hiši upravitelja. To je videti tako, »kot da bi cepetal do smrti« (29). Hudiči, ki so navzoči pri njegovi smrti, »vriskajo /... / kakor paglavci na semnju« in pri tem uberejo naslednjo, ne ravno lirično ,arijo':

»Hopsasa, hopsasasa,
gospod Juda dela gaga.
Beblja,
cepeta,
kriči,
drhti,
tralilila!
Vrat je zategnjen,
on pa iztegnjen,
ves, kar ga je bilo,
končal bo v peklu.
Hopsasa, hopsasasa!
Večno boš gorel, Juda.« (29–30)

A za pravo pretiravanje tega, kar bi človek pričakoval v procesijah velikega petka, poskrbi nadaljevanje gornjega prizora. Potem ko prijezdi Lucifer, da bi prerezal vrv, s katero se je Juda ubil, naložijo hudiči, ki letajo naokoli, njegovo truplo na konjerski voz in ga odpeljejo v procesiji, pri tem mu »iz telesa trgajo drobovje ter smrdljiva pljuča, jetra in črevesje za zdravilno grozo mečejo po ulicah sem in tja med ljudi« (31). To je, kakor pravi oče Sprevod, »resnično domišljeno *ad Motum egregie*, grešnik pa bi moral imeti kamen namesto srca, da mu ne bi prodrlo *usque ad interiora*« (30). Prizor sklene Lucifer, ki za sabo na saneh vleče svoj rep, na katerem jezdijo mali hudiči (31).

Parodičnost Bucherjevega *Načrta podeželske procesije velikega petka* je mogoče postaviti v več sodobnejših, a tudi časovno bolj oddaljenih literarnoteoretskih okvirov. Tu gre navesti Margaret A. Rose, za katero je parodija »posnemanje in komično preoblikovanje« (2006, 7) predloge; Beate Müller v komičnosti vidi nujni element parodije (1994, 25); za Theodorja Verweyna in Guntherja Wittinga je parodija »način pisanja, ki s komičnimi sredstvi antitematsko predela predlogo« (1979, 25); Robert Neumann pa parodiji prisoja kritično-satirično naravo (1962). Toda ob gornjih odlomkih iz *Načrta* se zdi, da je ta načrt v prvi vrsti parodičen v smislu teorije karnevala Mihaila Bahtina (2008) – in to kar na dvojen način. Ne le, da je svet, kakor ga kaže Bucher, večkrat obrnjen, »narobe svet'« (Bahtin 2008, 17), ki ne sledi nobeni znani ali ustaljeni logiki; ker pa je prikazan znotraj procesije, še bolj kakor drugače spominja na smehovno obredno-uprizoritveno obliko, v kateri se po Bahtinu skriva izvor novodobne literarne parodije – karnevala.

4. Sklep

Tako Richterjeva *Galerija katoliških zlorab* kakor Bucherjev *Načrt podeželske procesije velikega petka* sta za razumevanje zgodnjenovoveških verskih sprevodov nemajhnega pomena. Po eni strani zagotavljata redek, tu in tam izjemno natančen vpogled v spokorne procesije v Hernalsu, v dunajske telovske sprevode, v romanja v Mariazell in v procesije velikega petka na Bavarskem. Toda za nas sta deli še mnogo pomembnejši v tem, ko nakazujeta, da je imela satira ob izteku 18. stoletja do sprevodov v srednjeevropskem prostoru odnos, ki je bil podobno odklonilen kakor pri tedanjih svetnih in cerkvenih oblasteh. V kolikšni meri je vplivala na sam konec procesij, ob odsotnosti drugih tovrstnih virov ni mogoče reči. Njeno legitimiranje restriktivnih oblastnih dejanj tega procesa verjetno ni upočasnilo.

Krajšavi

HkkG – Kropatschek 1785–1790 [Handbuch der k. k. Gesetze].

SkkG – Kropatschek 1786 [Sammlung der k. k. Gesetzeg].

Reference

- Bahtin, Mihail Mihajlovič.** 2008. *Ustvarjanje François Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Prev. Borut Kraševac. Ljubljana: LUD Literatura.
- Benedik, Metod.** 2008. *Kapucinski samostan s cerkvijo Sv. Ane Škofja Loka*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Bernard, Paul P.** 1971. *Jesuits and Jacobins: Enlightenment and enlightened despotism in Austria*. Urbana: University of Illinois Press.
- Bodi, Leslie.** 1977. *Tauwetter in Wien: zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795*. Frankfurt na Majni: S. Fischer.
- [Bucher, Anton von].** 1782. Entwurf einer ländlichen Charfreitagsprocession. V: Ordenspater, ur. *Entwurf einer ländlichen Charfreitagsprocession sammt einem gar lustigen und geistlichen Vorspiel zur Passionsaction*, 1–101. S. l.: s. n.
- Dolinar, France.** 1976. Pastoralna dejavnost ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina. *Bogoslovni vestnik* 36, št. 4:462–482.
- Dörrer, Anton.** 1941. *Bozner Bürgerspiele: alpen-deutsche Prang- und Kranzfeste*. Leipzig: Hiersemann.
- Eliade, Mircea, ur.** 1995. *The encyclopedia of religion*. Zv. 12. New York: MacMillan.
- Filzmoser, Romana.** 2011. Stadtraum – Bühnenraum. Wien als Kapitale in Josef Richters Bildergalerien. V: Christine Lebeau in Wolfgang Schmale, ur. *Images en capitale: Vienne, fin XVIIe – début XIXe siècles*, 33–52. Bochum: Winkler.
- Hacker, Fritz.** 1913. Karfreitags-Prozessionen in Bayern vor der Aufklärung. *Das Bayerland* 24, št. 26:405–407.
- Haefs, Wilhelm.** 2011. ‚Charfreitagsprocession‘, ‚Sündfluthspiel‘ und ‚Monachologie‘: zur Literatur und Theologie der Katholischen Aufklärung. V: Hans-Edwin Friedrich, Wilhelm Haefs in Christian Soboth, ur. *Literatur und Theologie im 18. Jahrhundert: Konfrontationen, Kontroversen, Konkurrenzen*, 32–63. Berlin: De Gruyter.
- Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, ur.** 1955. *Neue deutsche Biographie*. Zv. 2. Berlin: Duncker und Humblot.
- Hodgart, Matthew.** 1969. *Satire*. London: Weidenfeld.
- Kasper, Walter, ur.** 1999. *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zv. 8. Basel: Herder.
- Kauffmann, Kai.** 1994. »Es ist nur ein Wien!«: Stadtbeschreibungen von Wien 1700 bis 1873. Dunaj: Böhlau.
- Klueting, Harm.** 1993. »Der Genius der Zeit hat sie unbrauchbar gemacht.«: zum Thema »Katholische Aufklärung«. V: Harm Klueting, ur. *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*, 1–35. Hamburg: Meiner.

- Kohlschmidt, Werner, in Wolfgang Mohr, ur.** 2001. *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. Zv. 1. Berlin: De Gruyter.
- Kropatschek, Joseph, ur.** 1785–1790. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*. 18 zv. Dunaj: Moesle.
- — —. 1786. *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*. 8 zv. Dunaj: Mößle,
- Kühlmann, Wilhelm, ur.** 2008. *Killy Literaturlexikon: Autoren und Werke des deutschsprachigen Kulturraumes*. Zv. 2. Berlin: De Gruyter.
- Mikulec, Jiří.** 2009. Osvěcenská ‚náprava‘ náboženského života a její limity. *HOP: Historie – Otázky – Problémy*, št. 2: 189–197.
- Müller, Beate.** 1994. *Komische Intertextualität: die literarische Parodie*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
- Neumann, Robert.** 1962. Zur Ästhetik der Parodie. V: *Die Parodien*, 553–563. Dunaj: Desch.
- Obermayr.** 1913. *Bildergalerie katholischer Mißbräuche: mit Kupfern und anpassenden Vignetten*. München: Janus.
- Ogrin, Matija.** 2019. Gledališče brez tiska, drama brez spektakla. *Družina*, 24. 11. <https://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/gledalisce-brez-tiska-drama-brez-spektakla?pridobljeno=31.10.2020>.
- Pöörnbacher, Hans.** 1988. Literatur und Theater von 1550–1800. V: Andreas Kraus in Max Spindler, ur. *Handbuch der bayerischen Geschichte*. Zv. 2, 978–1024. München: Beck.
- Potočnik, Ciril.** 1941. Telesna pokora in zunanje zatajevanje. *Bogoslovni vestnik* 21, št. 2/4: 215–254.
- Rose, Margaret A.** 2006. *Parodie, Intertextualität, Interbildlichkeit*. Bielefeld: Aisthesis-Verlag.
- Sikora, Adalbert.** 1906. Der Kampf um die Passionsspiele in Tirol im 18. Jahrhundert. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 12: 185–207.
- Schulze, Ursula.** 2003. Schmerz und Heiligkeit: zur Performanz von ‚Passion‘ und ‚Compassio‘ in ausgewählten Passionsspieltexten (Mittelrheinisches, Frankfurter, Donaueschinger Spiel). V: Horst Brunner in Werner Williams-Krapp, ur. *Forschungen zur deutschen Literatur des Spätmittelalters: Festschrift für Johannes Janota*, 211–232. Tübingen: Niemeyer.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze.** 2020. Slovenski standardni prevod. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Štukl, France.** 1999. Drobižki k Škofjeloškemu pasijonu. *Loški razgledi* 46, št. 1: 105–114.
- Ušeničnik, Franc.** 1923. Rigorizem naših janzenistov. *Bogoslovni vestnik* 3, št. 1: 1–49.
- Verwey, Theodor, in Gunther Witting.** 1979. *Die Parodie in der neueren deutschen Literatur: Eine systematische Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Wittmann, Reinhard.** 1980. Nachwort. V: Anton von Bucher. *Bairische Sinnenlust: bestehend in welt- und geistlichen Comödien, Exempeln und Satiren*. München: Idion.
- Wurzbach, Constant von.** 1874. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Zv. 26. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.